

УДК 331.5.024.5:321.7

DOI: 10.25140/2411-5215-2020-1(21)-20-37

*Лілія Оліфіренко, Марина Рудяк***ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ІНСТИТУТІВ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЩОДО РЕГУЛЮВАННЯ
ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ ТА МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ***Лілія Оліфіренко, Марина Рудяк***ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА ИНСТИТУТОВ
ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА ПО РЕГУЛИРОВАНИЮ ЗАНЯТОСТИ
НАСЕЛЕНИЯ И МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ***Liliia Olifirenko, Maryna Rudiak***USING OF RESOURCES' POTENTIAL OF CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS
FOR REGULATION OF POPULATION EMPLOYMENT AND MIGRATION
PROCESSES**

Проаналізовано синтез ринку праці, зайнятості населення, міграційних процесів, їх інституціональне регулювання з позиції розвиненості інститутів громадянського суспільства щодо корисності використання їхнього ресурсного потенціалу в подоланні негативних явищ у цій сфері. Оскільки міграційні процеси являють собою комунікацію, яка супроводжується економічною, соціальною, культурно-інформативною мотивацією, що відбивається в економічному розвитку країн-донорів та країн-реципієнтів, це потребує застосування відповідних методів дослідження. У статті розглянуто та зіставлено критерії структурних змін ринку праці, зайнятості населення, міграційних процесів зі ступенем розвиненості інститутів громадянського суспільства як суб'єктів правовідносин, які самостійно, без обтяжливих витрат для бюджетів, на відміну від інших організацій, або в партнерстві з органами державної влади, органами місцевого самоврядування спроможні надавати консультативні, соціальні та інші суспільно важливі послуги. Розглядаючи ресурсний потенціал інститутів громадянського суспільства, автори зазначають, що через складність та різноманіття міграційних процесів та їхню латентність, економічний розвиток України треба розглядати в аспектах інтенсифікації міграції, що вимагає координації діяльності всіх державних і громадських структур, зосереджених на її вирішенні.

Ключові слова: ринок праці; зайнятість населення; людський капітал; людський потенціал; рівень життя; міграція; міграційні процеси; міграційна політика; інститути громадянського суспільства; інституціональні механізми.

Рис.: 2. Табл.: 3. Бібл.: 39.

Проаналізовано синтез ринку праці, зайнятості населення, міграційних процесів, їх інституціональне регулювання з позиції розвиненості інститутів громадянського суспільства щодо корисності використання їхнього ресурсного потенціалу в подоланні негативних явищ у цій сфері. Оскільки міграційні процеси являють собою комунікацію, яка супроводжується економічною, соціальною, культурно-інформативною мотивацією, що відбивається в економічному розвитку країн-донорів та країн-реципієнтів, це потребує застосування відповідних методів дослідження. У статті розглянуто та зіставлено критерії структурних змін ринку праці, зайнятості населення, міграційних процесів зі ступенем розвиненості інститутів громадянського суспільства як суб'єктів правовідносин, які самостійно, без обтяжливих витрат для бюджетів, на відміну від інших організацій, або в партнерстві з органами державної влади, органами місцевого самоврядування спроможні надавати консультативні, соціальні та інші суспільно важливі послуги. Розглядаючи ресурсний потенціал інститутів громадянського суспільства, автори зазначають, що через складність та різноманіття міграційних процесів та їхню латентність, економічний розвиток України треба розглядати в аспектах інтенсифікації міграції, що вимагає координації діяльності всіх державних і громадських структур, зосереджених на її вирішенні.

Ключевые слова: рынок труда; занятость населения; человеческий капитал; человеческий потенциал; уровень жизни; миграция; миграционные процессы; миграционная политика; институты гражданского общества; институциональные механизмы.

Рис.: 2. Табл.: 3. Библ.: 39.

The authors of the article analyze the synthesis of the labour market, employment, migration processes, and their institutional regulation from the perspective of the development of civil society institutions by the usefulness of using their resource potential in overcoming negative phenomena in this area. Since migration processes are communication, which it's accompanied by economic, social, cultural and informative motivation, which it's reflected in the economic development of donor-countries and recipient-countries, is required using of appropriate research methods. The criteria's of structural changes in the labour market, employment, migration processes are discussed in the article. There are compared with the degree of development of civil society institutions as subjects of legal relations, which independently, without burdensome expenses for budgets, unlike other organizations, or in partnership with governance authorities and local self-government are able to provide advisory, social and other socially important services. Considering the resource potential of civil society institutions, the authors note that due to the complexity and diversity of migration processes and their latency, the economic development of Ukraine should be considered in the intensification aspects of migration, which requires coordination of the activities of all governments' and public' structures focusing on their solution.

Keywords: labor market; employment; human capital; human potential; standard of living; migration; migration processes; migration policy; civil society institutions; institutional mechanisms.

Fig.: 2. Table: 3. References: 39.

JEL Classification: H79; J69; O15; O17

Постановка проблеми. Феномен глобалізації вражає уяву своїм різноманіттям ефектів, які формують нові уявлення про розвиток продуктивних сил, одним з яких є масштаби світових міграційних процесів. Міграція впливає на соціальну, економічну, демографічну, культурну та інформаційну складові розвитку України, вносячи вагомий внесок у трансформацію соціально-економічних відносин. Новітні інститути та нормативно-правовий інструментарій у межах Угоди про асоціацію Україна-ЄС з 2017 року дозволили встановити певний інституціональний режим та створити правове поле, які дозволяють поєднувати заходи легалізації мігрантів та призупиняти незаконне їх перебування поза правового поля.

За прогнозами Світового банку, міграція спроможна забезпечити більше переваг для економік країн, ніж міжнародна торгівля: зростання чисельності мігрантів до 2025 р. у порівнянні з 2000 р. на 8 % забезпечить збільшення доходу світової економіки на 0,6 %, зокрема в розвинених країнах – на 0,4 %, у тих, що розвиваються, – на 1,8 %. Тобто міграція прискорює динаміку розвитку та сприяє перерозподілу глобального багатства на користь скорочення розриву між багатими та бідними країнами [16, с. 53].

Незважаючи на те, що сучасна наука достатньо оптимістично оцінює погляди на взаємозв'язок міграції з розвитком продуктивних сил, крім того, що міграція робочої сили тягне за собою потоки грошових переказів, сприяє розвитку економік країн та певною мірою корегує ринкову асиметрію попиту та пропозиції трудових ресурсів, ускладнюється структура суспільства, ринку праці, зайнятості населення країн, система стимулювання трудової активності, через які зазнають системних трансформацій соціальні та економічні умови життя, життєві цінності людей, формуючи нові інститути та практики громадянського суспільства.

У довгочасній перспективі міграція спричиняє надзвичайно руйнівні наслідки як з погляду накопичення вітального людського капіталу, так і для інститутів громадянського суспільства, прискорюючи відтік найактивніших кадрів, кваліфікованих фахівців та їхніх сімей. Через втрату населення, низький рівень економічної та соціальної активності громадян, зниження їхніх ціннісних орієнтирів, ще не створено ефективних інститутів, які були спроможні чинити тиск на еліту суспільства та підвищувати її «чутливість» до суспільно значущих проблем [28, с. 166-177], що залишається однією з ключових проблем проведення системних реформ в Україні та становить науковий інтерес дослідників у цій царині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові роботи останніх десятиліть показали, що міграція стає інститутом нового світового порядку. Теоретико-методологічні дослідження, що викладені в працях науковців Національного інституту стратегічних досліджень, Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України та інших провідних наукових установ, а також у публікаціях А. Гайдуцького, Ю. Гуменюка, Е. Лібанової, Т. Мельник, К. Шиманської, С. Сардака, Я. Столярчука та інших, присвячені дослідженню соціально-економічних відносин, проблемам розвитку людських ресурсів та ринку праці з погляду на формування та реалізацію політики європейської інтеграції.

Аналізу чинників економічних трансформації та їхнім наслідкам присвячені дослідження вітчизняних учених: І. Романенко, О. Савицької, В. Цоньо, К. Величко, Л. Носач, О. Печенки, О. Малиновської, О. П'ятковської, Ю. Курунової, а також закордонних дослідників: Г. Бітса (Beets G.), Дж. Борхааса (Borjas J.), С. Босвелла (Boswell C.), Д. Карда

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

(Card D.), Дж. Коєна (Cohen J. H.), Д. Фаррелла (Farrell D.), М. Лабуассьєра (Laboissière M.), Дж. Розенфельда (Rosenfeld J.), Дж. Хікса, які заклали підвалини методологічних підходів до оцінювання інтеграційних процесів у дослідженні міграції як економічного та соціального явища з позиції індивідуальної та колективної мотивації.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. У наукових дискусіях оцінювання впливу міграції на зайнятість та соціально-економічний розвиток країн відрізняється залежно від рівня розвиненості інститутів громадянського суспільства, які дозволяють населенню більш легко адаптуватися до нових форм зайнятості, здійснення фінансових і соціальних послуг, диверсифікувати ризики соціалізації, які несуть у собі міграційні процеси, та стимулюють виникнення нових споживчих потреб. Однак аналіз структурних змін зайнятості населення України та країн світу, міграційних процесів не стосувались аналізу їх взаємовпливу на розвиток інститутів громадянського суспільства, у якому інтелект людського капіталу визнається основною рушійною силою соціального та економічного розвитку в конкурентній боротьбі щодо формування позитивно-привабливого інституціонального середовища країн. Останнє має багатовимірний характер і несе в собі соціально-економічний конфлікт інтересів на ринку праці щодо реалізації людського капіталу тільки за умови глибокої інтеграції мігрантів у суспільне життя країн-партнерів.

Метою статті є обґрунтування доцільності використання інституційного підходу в дослідженні структурних змін і зв'язку між рівнем зайнятості, розвиненості інститутів громадянського суспільства та міграційними процесами населення для вирішення проблем використання людського капіталу в стратегії інтеграції Україна-ЄС, ефективного управління щодо підвищення якості життя та подолання бідності як основних джерел міграції. Досягнення цієї мети передбачає вирішення таких дослідницьких завдань щодо виявлення проблем регулювання ринку праці у взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства у сфері інтеграції мігрантів, вироблення заходів щодо оптимізації інституціональної складової інтеграції України в європейський економічний простір.

Виклад основного матеріалу. Характеристика сучасного стану світового ринку праці та України викладені в багатьох дослідженнях, які наголошують на комплексності проблем, головними з-поміж яких є такі: істотна регіональна диференціація зайнятості населення; розбалансованість між секторальним скороченням пропозиції та її зростання в галузевому розрізі; високий рівень безробіття; брак високопродуктивної праці; відносно низький рівень зарплати; невідповідність компетентнісних характеристик працівників запитам роботодавців; висока «тінізація» ринку праці [11; 14; 24; 25; 27; 30]. Великою мірою тривала економічна стагнація, нестабільна політична та інституціональна складові розвитку підприємництва, а також підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС сприяло активізації міграції та імміграції населення в європейські країни [3; 12; 15; 22; 26; 33; 36].

Зростаючи до 2014 р., економічно активна зайнятість населення України в період з 2014-2015 рр. різко зменшилась з 19,9 млн осіб у 2014 р. (46,36 % від загальної чисельності населення) до 18,1 млн осіб у 2015 р. (42,33 % від загальної чисельності населення), зайнятість – з 18,1 млн осіб до 16,4 млн осіб (зменшилась майже на 4 %). З 2015 р. темп зменшення уповільнюється, проте продовжується спадний тренд, який на 01.01.2019 досяг відмітки у 17,9 млн осіб (42,55 % від загальної чисельності населення). На 01.01.2019 чисельність безробітних (за методологією МОП) у віці 15-70 рр. становила 1,58 млн осіб [24; 33]. У середньому рівень безробіття населення у віці 15-70 років за останні п'ять років залишається на досить високому рівні в середньому – 9,2 % економічно активного населення (табл. 1), що вимагає особливої уваги з боку урядових та громадських організацій щодо зростання напруги на ринку праці, неповної та/або неформальної зайнятості та інших негативних явищ, пов'язаних із безробіттям.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Таблиця 1

Динаміка кількісних показників рівня зайнятості населення за віковими групами

Рік	Усього	За віковими групами, років						
		15-24	25-29	30-34	35-39	40-49	50-59	60-70
Рівень участі в робочій силі, % до населення відповідного віку								
2014	62,4	38,4	80,5	82,6	84,8	84,6	63,2	15,5
2015	62,4	36,3	80,8	82,3	85,2	85,0	65,9	14,5
2016	62,2	35,1	79,0	82,0	85,2	84,7	67,3	14,3
2017	62,0	34,4	78,6	82,7	84,7	84,7	68,4	13,9
2018	62,6	33,7	79,6	83,3	84,7	86,0	70,7	13,2
Рівень зайнятості, у % до населення відповідного віку								
2014	56,6	29,5	71,6	74,9	77,9	78,4	59,4	15,5
2015	56,7	28,2	71,8	74,3	79,1	78,6	61,7	14,5
2016	56,3	27,0	69,8	74,7	78,4	78,2	62,4	14,3
2017	56,1	27,9	69,7	74,6	77,6	77,3	62,9	13,9
2018	57,1	27,6	71,8	75,9	76,7	79,4	65,5	13,2
Рівень зайнятості, у % до робочої сили відповідного віку								
2014	9,3	23,1	11,1	9,3	8,1	7,3	6,0	0,1
2015	9,1	22,4	11,2	9,7	7,2	7,6	6,3	0,1
2016	9,3	23,0	11,7	8,9	8,0	7,7	7,3	0,1
2017	9,5	18,9	11,3	9,8	8,4	8,7	8,1	0,1
2018	8,8	17,9	9,8	8,9	9,5	7,7	7,4	0,2

Джерело: складено авторами за даними [9; 19].

Порівняльний статистичний аналіз рівня безробіття (табл. 2) показує, що Україна посідає одне з найвищих щаблів серед європейських ринків праці за рівнем безробіття, перевищуючи середньоєвропейські на 25,8 %.

Таблиця 2

Рівень безробіття в Україні та країнах Європейського Союзу, 2018/2019 рр.

Країна	Рівень безробіття, %	Країна	Рівень безробіття, %
Греція	20,2/18,4	Словенія	6,0/5,1
Іспанія	16,5/14,5	Люксембург	5,8/5,6
Італія	10,9/9,9	Болгарія	5,6/4,1
Хорватія	9,5/7,7	Данія	5,6/5,1
Кіпр	9,4/7,6	Естонія	5,6/4,4
Україна	9,1/8,6	Австрія	5,4/4,4
Франція	9,2/8,3	Нідерланди	4,7/3,4
Португалія	8,5/6,8	Польща	4,7/3,6
Латвія	8,2/7,0	Румунія	4,7/4,2
Фінляндія	8,0/7,3	Великобританія	4,4/3,9
Бельгія	7,2/5,2	Угорщина	4,0/3,5
Словаччина	7,2/5,8	Мальта	3,9/3,7
Литва	6,6/6,0	Німеччина	3,5/3,3
Ірландія	6,3/5,1	Чеська Республіка	2,7/2,1
Швеція	6,2/5,9	–	–

Джерело: складено авторами за даними Державної служби статистики України та Євростату *European Statistical Office, Eurostat* [19; 29].

Структурні зміни зайнятості населення повною мірою відображають тенденції розвитку національної економіки та є значно чутливими до їх змін, які відображають латентні демографічні, соціальні, економічні, екологічні, культурно-інформаційні чинники суспільного життя [11; 27; 29; 30; 33; 39]. Про це також говорить той факт, що 27,5 % безробітних серед молоді головною причиною міграції вважають недостатню кількість та якість пропозиції робочих місць, а ще 19,4 % – низьку (часто неформальну) заробітну плату. Такі великі частки безробітних із конкурентоспроможним людським потенціалом говорять про застарілі економічні проблеми та неналежну їй здатність щодо інвестування у створення якісних робочих місць для молоді.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Такий погляд вказує на необхідність приділяти увагу не стільки кількісним характеристикам зайнятості, скільки якісним. Саме останні є показниками якості життя та рушійними силами міграційних процесів. Кадровий ринок конкурує не тільки за ціною, а загострює увагу на підвищення соціальних стандартів, що є одним із актуальних критеріїв робочого місця. Цей тренд ринку праці має місце як у регіональному розрізі, так і галузевому [2; 13; 19; 32]. Тому уряди країн та компанії зацікавлені в удосконаленні системи управління персоналом, завдяки якій значущість матеріальних факторів мотивації урівноважувались би нематеріальними, мали б гідні, сприятливі, гнучкі та комфортні умови праці.

Структурні зміни зайнятості населення відбивають галузеві, секторальні, вікові, статеві, професійно-кваліфікаційні, соціальні аспекти зайнятості, які характеризують стан та потенційні перспективи розвитку економіки [13]. Однак усі ці аспекти мають самостійне значення та можуть розглядатися автономно, визначаючи тренди та відмінності зайнятості населення за певними критеріями. Так соціальний критерій розкриває класову структуру суспільства у структурі зайнятості населення за критерієм соціальної нерівності, яка формується та змінюється під впливом інституціонального режиму функціонування економіки, ринків власності, безпеки підприємництва, конкуренції та її державного регулювання. За цим критерієм в Україні спостерігається зростання класу бідних, розміри доходів яких – за межею бідності, що визначає спосіб та якість життя як такі, що звужують фонд споживання благ до мінімуму [11; 37; 30; 19].

Критерій дохідності від трудової діяльності, ефективності підприємництва, за рівнем значення яких формується середній клас як соціальне явище, який мав би утворювати найбільший соціальний прошарок громадянського суспільства, під впливом олігархічного інституціонального режиму викривлюється та відбивається в соціальній та економічній нестабільності, перманентних кризах, деформує базові основи підприємництва, створюючи негативні явища, такі як «тіньова» заробітна плата, неформальна економіка, недобросовісна поведінка, корупція, жебрацтво тощо [28; 27, с. 162]. З погляду формування рушійної сили економіки частка середнього класу в Україні дуже незначна, оскільки перебування у цьому класі безпосередньо залежить від доходів працюючих та стану економіки в країні. Але не слід забувати, що формування середнього класу в Україні відбувається під впливом зовсім інших чинників, ніж західних країн-партнерів [28, с. 177].

Якщо в економічно розвинених країнах зайнятість дозволяє сформувати середній і вищий клас, представлений верствами населення із середніми та високими доходами, то в Україні домінуючим є нижчий клас, спосіб життя, життєві цінності, зайнятість та доходи якого перебувають на рівні чи поза межею бідності. Отже, удосконалення структури зайнятості населення визначається критерієм власності, за яким регулювання здійснюється за двома складовими: державним сектором економіки та приватним, які функціонують у будь-якій країні. Проте співвідношення, масштаби, ефективність, механізми регулювання – різні. Тому структура зайнятості під впливом цього чинника стрімко змінюється, приваблюючи працюючих до більш ефективних країн і секторів економіки, які швидко розвиваються та приносять більший дохід, але через відсутність справедливого його розподілу та викривлення принципів трудових відносин спотворюють їх та призводять до поширення неформальних форм зайнятості, яка в наукових дослідженнях отримала назву неформальної економіки [11, с. 190-196].

Попри те, що «тіньова» економіка має об'єктивні підстави й не може бути повністю ліквідована, механізми скорочення її масштабів є головним пріоритетом національних стратегій міграційної політики ЄС [10; 30]. Хоча ефективних механізмів ще не знайдено, заходи щодо зменшення тінізації національних економік та її наслідки дедалі частіше обговорюються урядами країн як складової регулювання міграційних процесів.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Багатоаспектність та різноманітність неформальної зайнятості потребують інституціонального підходу щодо пошуку ефективних методів та інструментів зменшення динаміки поширення неформальної економіки. Оскільки формальна та неформальна економіки значно відрізняються за видом економічної діяльності, рівнем доходів, типом і розміром підприємств, статусом зайнятості, соціальним захистом та захищеністю, міграційна політика має бути узгоджена з політикою зайнятості в країнах-партнерах. Врахування специфічних особливостей галузевого розвитку національних економік, ринку праці, різних груп працюючих, зокрема конкретні обставини міграції та рівновага цих складових має включати застосування інструментарію соціального діалогу, який є сферою компетенції інститутів громадянського суспільства.

Світовий досвід довів, що зниження негативних явищ на ринку праці, скорочення сектору неспостережної економіки, можна реалізувати за допомогою інститутів громадянського суспільства, які охоплюють різні сфери суспільного життя та несуть у собі принцип власної дієвої суб'єктності, відповідальності перед громадою та її членами, а також нові інститути: способи та зразки поведінки.

Річ у тому, що інститути громадянського суспільства покликані обстоювати суспільні інтереси громади та громадян, підтримувати високий рівень довіри до партнерства та толерантності до сприйняття інакшості демократичними способами на основі застосування інституційної взаємодії, обізнаності в національному та міжнародному правовому полі, використовуючи свій вплив для досягнення суспільних інтересів, діють як такі, що мають на це право й обов'язок перед громадою, не поринаючи в побутову корупцію та маргінальність [4; 5; 13; 28; 32].

На наш погляд, легалізація міграційних процесів та покращення структури зайнятості імплементується шляхом поєднання стимулюючих і санкційних механізмів регулювання ринку праці, які охоплюють широке коло завдань щодо покращення співпраці інститутів громадянського суспільства, бізнес-структур з органами державної влади та місцевого самоврядування, позитивних змін соціальних норм і статусів, проведення економічних реформ.

У цьому аспекті інститути громадянського суспільства, консолідуючи свою співпрацю в напрямі формування та реалізації державної міграційної політики в частині соціальних, інформаційних, культурних, синергійних комунікацій, спроможні обстоювати конституційні права громадян на працю, свободу переміщення та гідне життя [32, с. 357-369].

Нині громадські організації залучені до різноманітних соціальних проєктів: від консалтингу на безоплатній основі, правової допомоги громадянам, мігрантам, постраждалим від воєнної агресії і до участі в комісіях із конфліктних ситуацій у міграційних процесах.

Аналітичний аналіз розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні засвідчує прогресивні зміни як у ресурсному, так і в інфраструктурному потенціалі розвитку громадянського сектору. Публікації вітчизняних науковців та масмедійних аналітиків підкреслюють, що «організації громадянського суспільства об'єдналися в групи й коаліції та зміцнили свою роботу з цільовими групами та новими прихильниками» [1; 4; 5, с. 34; 18; 23]. Консолідація діяльності громадських організацій відбувалась під впливом певних змін інституціонального, політичного, соціального, економічного характеру: незавершеності реформ, продовження воєнного конфлікту, нестабільності розвитку економіки та ринкової кон'юнктури, зростання безробіття, зниження купівельної спроможності населення тощо.

Перш ніж аналізувати кількісні показники розвитку вітчизняного громадянського сектору, доцільно акцентувати увагу на проблемах інституалізації демократичного режиму регулювання будь-яких соціально-економічних процесів, що «прямо залежить від того, наскільки громадяни самоорганізовані в різні громадські організації. Звичайно, не «для галочки», а дійсно переймаються суспільними проблемами, вирішують їх» [5, с. 36; 24].

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Аналіз кількісних показників розвитку інститутів громадянського суспільства на основі даних Державної служби статистики України (ДСС України) за період 2014-2019 рр. засвідчив декілька тенденцій. По-перше, після певного спаду в період 2015-2017 рр. (табл. 3), зареєстровані громадські організації, благодійні та профспілкові організації та їхні об'єднання, об'єднання співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ), органи самоорганізації населення (ОСН) та громадські спілки стабільно зростали (табл. 3). По-друге, структурні зміни типів громадських об'єднань вказують на посилення вектору, який пов'язаний більшою мірою з інфраструктурним розвитком, ніж з розвитком засобів соціальної та політичної комунікації, самоврядування, самоорганізації населення, профспілковим рухом. Наочність даних табл. 3, представлених на рис. 1, демонструє динаміку розвитку інститутів громадянського суспільства та структурні пропорції змін їх типів.

Таблиця 3

Динаміка кількості громадських об'єднань в Україні упродовж 2014-2019 років

Тип громадських організацій та об'єднань	Кількість організацій					
	01.01. 2014	01.01. 2015*	01.01. 2016*	01.01. 2017*	01.01. 2018*	01.01. 2019
1. Недержавні організації:						
- громадські організації	77 286	64 526	70 321	75 988	80 461	84 608
- профспілки та об'єднання профспілок	29 274	25 853	26 321	27 070	27 601	28 026
- благодійні організації	14 999	13 579	15 384	16 837	17 726	18 433
- об'єднання співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ)	16 213	15 719	17 109	26 080	27 999	29 916
2. Органи самоорганізації населення (ОСН)	1503	1358	1415	1497	1552	1572
- громадські спілка/Спілки об'єднань громадян	—	526	753	990	1254**	1455

* – без урахування територій, що тимчасово окуповані в Донецькій та Луганській областях.

** – зі змінами методики обрахування у 2015–2018 рр.

Джерело: за даними ЄДРПОУ Державної служби статистики України [10].

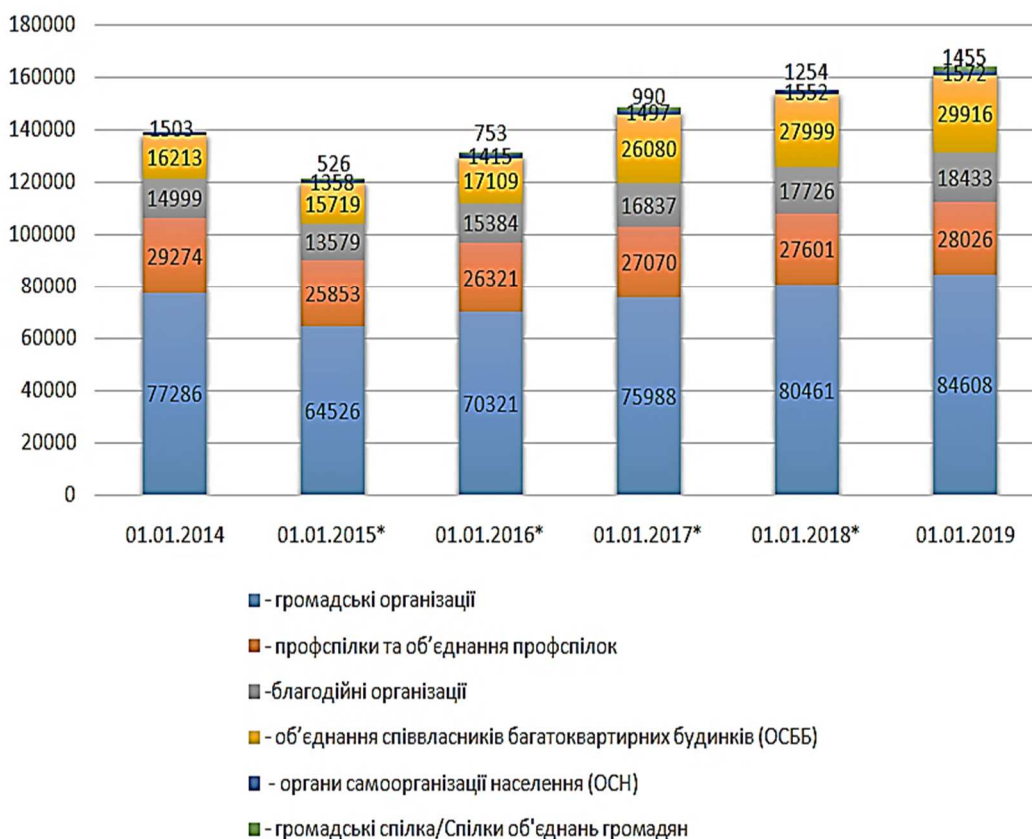

Рис. 1. Кількісна динаміка громадських об'єднань в Україні упродовж 2014–2019 рр.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Аналітичні спостереження стану розвитку людського капіталу в громадах, проведені Одеським інститутом соціальних технологій, Всеукраїнською громадською організацією «Асоціація сприяння самоорганізації населення» за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» [1; 4], соціологами Центру Розумкова (Razumkov centre) [11; 27], Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва на початку 2020 р. показало, що тільки 16,9 % громадян регулярно залучаються до активної громадської діяльності; більше ніж 83 % – не беруть участь у діяльності жодної громадської організації чи партії [18]. Отже, нечисельна частка українців залучена до громадської діяльності, громадяни не беруть активної участі в ній. Проте ті ж самі спостереження вказують на позитивну динаміку довіри громадян до діяльності громадських організацій, її ступінь є значно вищий, ніж до владних структур. Також громадяни висловлюють активну підтримку прямого включення громадських інститутів до проведення системних реформ в Україні.

Треба зазначити, що офіційна статистика не враховує ту частину органів самоорганізації населення, громадських спілок та їх об'єднань, які легалізують свою діяльність без утворення юридичного суб'єкта – шляхом повідомлення, через що статистично не обліковуються і не відображаються в кількісних показниках. Тому реальна кількість таких організацій є більшою. На думку експертів Всеукраїнської громадської організації «Асоціація сприяння самоорганізації населення», реальна кількість таких організацій є більшою, особливо чинних інституцій на місцевому рівні та тих, що перебувають на різних етапах реорганізації, і становить приблизно 12 тис. організацій [1], що значно підвищує їхні позиції в структурі громадянських інститутів України.

Повільна динаміка зростання громадських організацій за досліджуваний період пояснюється послабленням позицій соціально-економічного розвитку громад та практично відсутньою підтримкою з боку офіційної влади. Нині фінансова підтримка активно відбувається з боку міжнародних інститутів та неурядових організацій, національних урядів зарубіжних країн. Завдяки такій допомозі профінансовано створення низки громадянських організацій та реалізовані грантові проекти: відкриття консалтингових та адвокатських компаній, програми з антикорупційної діяльності, забезпечення інформатизації громад та прозорості діяльності урядових структур засобами електронного врядування, розв'язання нормативно-правових міграційних колізій та інші програми, перелік яких представлено на офіційному сайті Мінекономрозвитку України [18; 23].

Що ж до актуальної статистики надходження коштів за джерелами фінансування інститутів громадянського суспільства України, для наочності наведеної на рис. 2, то у 2019 р. державним фінансуванням виділено майже 887 млн грн [21]. Найбільша частка коштів надходила від міжнародних фінансових установ – 34 %, від бізнес-структур – до 17 %. Стабільним джерелом надходжень фінансових ресурсів залишаються членські внески – близько 11 %. Державна та місцева частки фінансування є незначними – по 4 %. Аналіз структури фінансових надходжень показує, що активними інститутами фінансування є юридичні та фізичні суб'єкти, які залучені до вирішення більшості проблем демократичного діалогу владних структур та громад.

Відсоток громадян, які у 2018 і 2019 роках надавали матеріальну допомогу, фактично не змінився та становив 41,6 і 41,9 % відповідно. Проте, для порівняння, цей показник у грудні 2012 р. був близько 29 % [25], що показує зростання ступеня інформативності та довіри громадян у прогресивному русі політичної та економічної комунікації з громадянськими організаціями.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Рис. 2. Структура фінансування інститутів громадянського суспільства у 2018-2019 рр.

Джерело: [6].

Напівлегальність організацій волонтерського руху унеможливило обрахування реальної кількості таких організацій, їх об'єднань та кількісного складу. Як засвідчують результати Національних опитувань та масмедійні джерела, участь громадян у волонтерській діяльності залишається достатньо стабільною. Загальний обсяг міжнародної технічної допомоги в січні-червні 2019 р. збільшився у порівнянні з I півріччям 2018 р. на 12,0 % [1; 18; 31]. Проте цей напрям діяльності підсилюється постійною систематичною співпрацею представників міжнародних благодійних організацій, які підтримують переселенців, іммігрантів, постраждалих у зонах бойових дій. Це характеризує певну консолідованість благодійників та зрілість цього суспільного інституту.

Треба зауважити, що спостерігається постійне зростання кількості благодійних організацій: на початку 2019 р. їх було зареєстровано 18 433, а у квітні того ж року – вже 18 557 організацій. Однак експерти Українського форуму благодійників вважають, що більшість таких організацій функціонують лише «на папері», а левову частку благодійного бюджету України становлять 500-1000 організацій [4; 5].

Вимагає аналізу тривала тенденція самоорганізації населення до інтеграції громадських організацій у співтовариства (табл. 3). З початку 2015 року їх кількість зростає майже втричі (з 2018 р. у ЄДРПОУ позиція «громадська спілка» замінена на «спілки об'єднань громадян» [21]). Крім інтеграційної тенденції, такі співтовариства найчастіше обирають юридичну форму реєстрації, що дозволяє їм співпрацювати з міжнародними інституціями, об'єднувати зусилля та більш ефективно досягати цілей, отримуючи більший гудвіл та синергійний вплив на суспільні справи.

Представлені показники розвитку інститутів громадянського суспільства підтверджують думку авторів про те, що громадська діяльність поступово стає сферою комунікативно-інформаційних відносин широкого загалу, а різна динаміка зростання громадських об'єднань пов'язана не стільки з відсутністю чи браком фінансових ресурсів для здійснення діяльності, скільки з відсутністю гарантій її безпеки, активної громадської позиції та компетенції громадян, їх формальним ставленням до своїх прав і обов'язків, тобто зі слабкою розвиненістю інституціонального середовища.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Аналіз статистичних спостережень відносно кількості членів громадських організацій, які щорічно розраховуються ДСС України, то, як зазначено в монографії Інституту соціології НАН України та викладених вище поясненнях, показує, що за низки причин статистичні дані не повною мірою відображають дійсний стан речей з розвитку громадянського суспільства в Україні [5, с. 41]. Річ у тому, що хоча кількісні показники не завжди свідчать про ефективність громадського руху та наявність об'єктивних причин утворення певних організацій, не втрачають своєї актуальності формування нових громадських інститутів, об'єднань і солідарностей, для яких в епоху розвитку глобального кіберпростору державні кордони та інститути не є перепонами для ізоляції від сучасних світових процесів. До того ж зовнішня євроінтеграційна та внутрішня соціально-економічна складові трансформації українського суспільства занурюють країну в новий міграційний контекст із ризиком втрати людського капіталу (читайте – потенціалу) з невизначеними демографічними перспективами та перспективами розвитку ринку праці, які потребують розв'язання питань інституалізації міграційного процесу [2; 8; 13; 20; 32; 34; 38].

Отже, порівняння даних статистичних спостережень, Національних соціологічних опитувань, досліджень провідних наукових установ України указують на необхідність поглибленого аналізу джерел розвитку інститутів громадянського руху. Поряд із прогресивними тенденціями співіснують проблеми, які заважають демократичному режиму функціонування інститутів громадянського суспільства в Україні та результативному використанню їх потенціалу як суб'єктів правовідносин, які самостійно, без обтяжливих витрат для бюджетів, на відміну від інших організацій, або в партнерстві з органами державної влади, органами місцевого самоврядування спроможні надавати консультативні, соціальні та інші суспільно важливі послуги.

Оскільки діяльність громадських інститутів супроводжується соціальним спілкуванням, обміном інформацією, компетенціями та досвідченістю, які утворюють інформаційно-комунікативні відносини між усіма учасниками, базові джерела самоорганізації (конвергентність, біфуркація, дисипація та інші) розкривають комунікативну складову міграційних процесів, їх формування та взаємовплив на тенденції розвитку людського капіталу [2; 8; 13; 20; 28; 38].

Міграційні процеси відображають взаємодію між державами, народами, націями, яка обумовлена інформаційною, політичною, економічною, соціокультурною комунікацією. Єдність цих процесів полягає в єдності мотиваційних детермінантів та основ міграційних механізмів, що на практиці потребує інтеграції державної міграційної, демографічної, соціальної та інформаційної політик.

Розглядаючи конгломерат вищезазначених політик, спрямованих на розвиток людського капіталу, слід використовувати позитивні тенденції розвитку громадських інститутів та їх ресурсний потенціал у частині сприяння розв'язанню проблем у сфері міграції, які свідчать про певні позитивні зрушення, основними серед яких є такі:

- розширення типів громадських організацій, їх кількісне збільшення, що сприяє розв'язанню проблемних суспільних дискусій та протестів;
- зростання довіри громадян до інститутів громадянського суспільства та бажання фінансово підтримувати їхню діяльність;
- безпосередня орієнтація громадян на результативність та успішність діяльності громадських інститутів, які активно беруть участь у проведенні важливих реформ у країні;
- ухвалення нових норм та внесення змін у законодавство (про конкурс на фінансування громадських організацій, зміни до трудового законодавства щодо трудових мігрантів тощо);

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

- впровадження інноваційних управлінських інструментів прямої демократії на рівні місцевого самоврядування (розвиток бюджетів участі в громадах, єдиної системи місцевих петицій) щодо сприяння вирішенню місцевих проблем.

Для узагальнення проблем використання ресурсного потенціалу громадських інститутів щодо розвитку людського капіталу та регулювання міграційних процесів, згрупуємо їх у три напрями дослідження:

проблеми інституціонального характеру: недосконалість законодавчої бази регулювання зайнятості та міграційних процесів, неформальний характер діяльності деяких типів громадських організацій, тиск з боку офіційних органів влади на активістів та діяльність громадянських організацій, загострення протестного настрою громад, використання недосвідченої активності громадян для реалізації приватних цілей, введення обтяжливих законодавчих норм для антикорупційних організацій, проблеми узгодження міжнародних норм щодо фінансування інститутів громадянського суспільства);

проблемні аспекти реалізації завдань Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні (несистемні дії держави щодо залучання ресурсного потенціалу до реалізації плану заходів стратегії та програм громадянської освіти, не узгодженість основоположних правових норм діяльності громадських організацій);

проблеми системної комунікації інститутів громадянського суспільства, органів державної влади та місцевого самоврядування у виконанні завдань Національної стратегії щодо застосування норм міграційної політики (відсутність єдиної електронної платформи з публічної інформації; проблемність доступу до повної, відкритої та достовірної офіційної інформації в органах публічної влади для громадськості та реалізації практики електронної демократії; проблемні аспекти створення та впровадження муніципальної нормативно-правової бази; недосконала діяльність консультативно-дорадчих структур).

Одним із групованих напрямів розвитку людського капіталу в аспекті трудової зайнятості є її неформальна форма. За деякими секторами економіки послуг цей параметр ринку праці може наближатися до 100 % [11; 13; 30; 32]. Набуттю досвіду обмеження неформальної зайнятості завдяки удосконаленню інститутів громадянського суспільства сприяє діяльність міжнародних організацій, серед яких: Всесвітній Банк, Міжнародна організація з міграції (МОМ), Міжнародна організація праці (МОП), Управління Верховного комісаріату ООН у справах біженців, Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), які, співпрацюючи в межах Глобального форуму з міграції та розвитку, досліджують підходи щодо сприяння інтеграції та інтернаціоналізації мігрантів у країнах-реципієнтах та країнах-донорах неформальних форм зайнятості та переходу до формальної економіки [7; 35; 37].

Нині міжнародна практика засвідчує, що серед основних ефектів легалізації трудових відносин є економічне зростання національних економік та покращення режиму функціонування інституціонального середовища підприємництва [11, с. 190-204; 8; 20; 28; 35; 37]. Неформальна зайнятість, як якісний індикатор розвитку економіки, зникатиме завдяки більш вигідній пропозиції працевлаштування в країнах проходження мігрантів. Для позитивних змін характеру інституціонального середовища цього недостатньо, оскільки інституціональне середовище є результатом інтерференції бізнес-середовища, державного управління, розвиненості економічних, фінансових, правових та громадянських інститутів. Проте за певних умов упорядкованості інституціональних механізмів регулювання трудових відносин мігрантів ефекти можуть змінюватись на краще. Так, якщо інститути правового регулювання положення мігрантів належать до компетенції державних органів влади, то інтеграція та інтернаціоналізація громадян, надання їм правової допомоги якнайкраще вирішуються за активною участю громадських організацій [14; 15].

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Крім цього, одним із головних складових державної міграційної політики є вдосконалення антикризового менеджменту з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій для пом'якшення кризових станів у цій сфері. Інститути громадянського суспільства все більше стають дієвими партнерами в реалізації міграційної політики держави [8; 13; 20; 32; 38].

Дедалі частіше в наукових джерелах розглядають механізми міграційної політики не стільки у вузькому її розумінні – як систему інститутів з регулювання та обмежень руху населення, скільки в більш широкому – як державну правову доктрину, яка спроможна мінімізувати негативні та максимально використовувати позитивні результати інтеграції мігрантів, забезпечуючи стабільний розвиток суспільства [32, с. 351]. Тому головним аспектом інституалізації міграційної політики є координація діяльності урядових структур із громадськими організаціями, партнерства з професійними організаціями та експертами у питаннях управління міграцією. Зважаючи на ресурсний потенціал ринку праці України, засади міграційної політики мають враховуватись при виробленні доктринальних стратегій розвитку країни, незважаючи на суперечності статистичних даних.

Інститути громадянського суспільства, органи місцевого самоврядування в партнерстві з уповноваженими парламентаріями на найвищому міжнародному рівні мають активно сприяти вирішенню проблем міграції.

Висновки та пропозиції. Отже, хоча регулювання міграційних процесів є суверенним правом держави, міждержавна взаємодія, взаємодія між представниками державної влади та громадянськими інститутами має здійснюватись на основі міжнародно-правових стандартів, багатостороннього співробітництва, єдиної державної політики зайнятості, міграційної, демографічної та інформаційної політик.

Для врегулювання багатосторонніх глобальних домовленостей та впровадження міжнародних стандартів у сфері регулювання міграційних процесів, основу яких мають становити інституалізовані процедури трудової міграції, їх законність, безпечність, а права та свободи мігрантів – поважитись, необхідною умовою є участь інститутів громадянського суспільства як інститутів, які дозволяють уникнути або знівелювати негативні явища міграційних процесів на міжнародному ринку праці.

Реалізація міграційної політики потребує удосконалення управлінських механізмів координаційної взаємодії державних органів, бізнес-структур з інститутами громадянського суспільства, які є більш ефективними в питаннях місцевої взаємодії, соціальної взаємодії та комунікації, а урядові структури – у питаннях інституціонального забезпечення механізмів цієї взаємодії.

Для розширення можливостей інформаційно-комунікаційного характеру інститутів міграційної політики щодо подолання ризиків маргіналізації мігрантів, бідності, неврегульованості трудових відносин, неформальної зайнятості, пом'якшення загроз для системи соціального забезпечення, зниження якості життя населення, і пов'язаних із цим втрат людського капіталу, необхідно систематично проводити обстеження національного і міжнародного ринків праці, зайнятості та міграційних процесів на мультидисциплінарній основі в аспектах:

– доктринальних змін у моделі державної політики зайнятості, економічної, соціальної, міграційної, демографічної та інформаційної політик з метою покращення інституціонального середовища, ефективного антикорупційного регулювання, направлених на створення сприятливих умов для інвестування, захищеності інвестицій, розвитку економіки, яка забезпечує зростання попиту на робочі місця;

– реалізації комплексної програми розвитку людського капіталу України, за умови доктринальних змін у освітній моделі України;

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

– трансформація неформальних інститутів зайнятості у формальні за умови інституалізації процесуального правосуддя та його прозорості, соціальної справедливості та захищеності, справедливого оподаткування;

– підвищення якості державних послуг, що посилюють авторитетність органів державної влади та місцевого самоврядування, інституалізацію альтернативних форм сплати податків та їх адміністрування, соціальних внесків на пенсійне страхування, популяризацію формальної зайнятості, зокрема шляхом співпраці з громадянськими організаціями, підвищення прозорості трудових відносин та адекватності оплати праці;

– розвитку платформ цифрової економіки (*Platform economy*) з надання широкого спектра послуг, їх персоніфікації, забезпечуючи швидкий вивід на ринок нових онлайн-продуктів, сервісів і послуг, скорочуючи споживчі трансакції та здешевлюючи їх. Платформна економіка дозволяє проводити ліцензування сфери послуг, впроваджувати споживчі субсидії у формі соціального або цільового ваучера, що розширяє кінцевому споживачеві коло вибору підприємств-виконавців послуг, а також обліковувати самозайнятих і підвищити легалізацію зайнятості.

Отже, з огляду на фактор інституалізації громадянського суспільства України, що зумовлює розвиток професійних громадських організацій, їх активну інтеграцію у розв'язанні проблем зайнятості та міграційних процесів, значною мірою залежить від ефективності механізмів інтеграції та інтернаціоналізації трудових відносин. Тому наступним кроком у дослідженні цих питань має стати узгодження правових норм національних законодавств щодо забезпечення легального регулювання міграційних потоків, ролі та місця інститутів громадянського суспільства як акторів міграційної політики держав у механізмі інтеграції та інтернаціоналізації трудових відносин.

Список використаних джерел

1. Аналітичний звіт за підсумками дослідження стану соціального капіталу у громадах України та умов для його формування та розвитку / Одеський ін-т соціальних технологій, Всеукраїнська ГО «Асоціація сприяння самоорганізації населення». Одеса, 2017. 109 с. URL: http://www.niss.gov.ua/public/File/2018_table/0427_zvit.pdf.

2. Бутко М. П., Ревко А. М. Особливості функціонування соціогуманітарного простору в умовах децентралізованого управління: досвід Польщі та уроки для України. *Економіка України*. 2019. № 7-8. С. 71-88.

3. Величко К. Ю., Носач Л. Л., Печенка О. І. Міграційні процеси в Україні: сучасні тенденції та соціально-економічні наслідки. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2017. Вип. 2 (26). С. 232-246.

4. Громадянське суспільство України: політика сприяння та залучення, виклики та трансформації : аналіт. доп. / [Яблонський В. М., Бекешкіна І. Е., Гелетій М. М. та ін.] ; за заг. ред. О. А. Корнієвського, Ю. А. Тищенко, В. М. Яблонського. Київ : НІСД, 2019. 112 с.

5. Громадянське суспільство України: сучасні практики та виклики розвитку : аналіт. доповідь / [Яблонський В. М., Андріученко Т. В., Бекешкіна І. Е. та ін.] ; за заг. ред. О. А. Корнієвського, Ю. А. Тищенко, В. М. Яблонського. Київ : НІСД, 2018. 128 с.

6. Держава і громадянське суспільство після виборів. *TOGETHER: європейський простір* : вебсайт. URL: https://euprostit.org.ua/resources/146603?fbclid=IwAR34A6ZBZ0YTx_2qqtPUFumjMed3LJbjILGM64kPl-w-G1QtuhEJqR3vDM8.

7. Дерій Ж. В., Зосименко Т. І. Екологічна компонента корпоративної соціальної відповідальності: світовий досвід та українські реалії. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 11. С. 278-290.

8. Дерій Ж. В., Зосименко С. І., Скиба С. А. Роль інститутів у нарощуванні людського потенціалу на територіальному рівні. *Економічний простір регіону в інтеграційній стратегії розвитку* : колективна монографія / під ред. М. П. Бутка. Київ : Кондор, 2016. С. 279-289.

9. Економічна активність населення України 2018 : статистичний збірник / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/07/zb_EAN_2018.pdf.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

10. Індекс стабільності громадянського суспільства-2018. *Ukraine crisis media center* : вебсайт. URL: <http://uacrisis.org/ua/69005-indeks-stabilnosti-gromadyanskogo-suspilstva-2018#prettyPhoto>.

11. Інституційне середовище неформальних трудових відносин в Україні: масштаби, динаміка, наслідки. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Zaynat.pdf.

12. Курунова Ю. О. Міжнародна міграція робочої сили як чинник економічного розвитку країн (на прикладі міграційних потоків між ЄС і Україною) : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Одеський нац. ун-т імені І. І. Мечникова. Одеса, 2015. 216 с.

13. Людський розвиток в Україні: інституційне підґрунтя соціальної відповідальності : колективна монографія / за ред. Е. М. Лібанової ; відпов. за випуск О. В. Макарова, О. М. Хмелевська ; Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. Київ, 2017. 368 с.

14. Малиновська О. А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії : монографія. Київ : НІСД, 2018. 472 с.

15. Малиновська О. А. Політика сусідніх країн щодо співвітчизників як інструмент поповнення людських ресурсів: виклики та уроки для України. *Стратегічні пріоритети*. 2013. № 3(28). С. 138-146.

16. Международная миграция и развитие. Доклад эксперта. MIMUN 2016. URL: <http://docplayer.ru/27688231-Mimun-2016-mezhdunarodnaya-migraciya-i-razvitie-generalnaya-assambleya-dokladeksperta.html>.

17. Методологічних положень з організації державних статистичних спостережень щодо зареєстрованих громадських об'єднань, професійних спілок, політичних партій та благодійних організацій та діяльності громадських організацій. *Законодавство України* : вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0332832-13/stru>.

18. Національне опитування щодо громадського залучення. *Фонд «Демократичні ініціативи ім. Лька Кучеріва»* : вебсайт. URL: <https://dif.org.ua/article/ukraintsi-zalucheni-do-gromadskoi-diyalnosti-ale-unikayut-aktivnoi-uchasti>.

19. Огляди ринку праці в Україні у 2019 р. Аналітичні дані міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. *Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України* : вебсайт. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=fbeff342-a1eb-4586-91a9-554a9f6208c2&title=UIPivrichchi2019-RokuVUkrainiRealizovali522-ProektiDonorskoiDopomogiNa-5-9-Mlrd>.

20. Оліфіренко Л. Д., Коваль К. П. Макроекономічні аспекти реформування системи соціального захисту населення в реалізації стратегії подолання бідності в Україні. *Проблеми і перспективи економіки та управління: науковий журнал*. 2018. № 1(13) С. 7-16. DOI: 10.25140/2411-5215-2018-1(13)-7-16.

21. Офіційний сайт Державної служби статистики : вебсайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_go_bl.htm.

22. П'ятковська О. Р. Методологічні засади дослідження міжнародної трудової міграції з позицій країни-донора. *Зб. наук. пр. ХКТЕІ : серія «Економічні науки»*. 2013. № 6. С. 411-421.

23. Перелік проектів міжнародної технічної допомоги за підтримки країн-донорів, що реалізуються в Україні та пройшли державну реєстрацію (перереєстрацію) у Мінекономрозвитку. *Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України* : вебсайт. URL: <https://data.gov.ua/dataset/04fa817d-5c92-4e0d-b1b5-2dcf720adc36/resource/5a245258-2f2a-4511-a21e-09dd0f5a0643>.

24. Про затвердження Основних напрямів реалізації державної політики у сфері зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2022 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2019 р. № 1396-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1396-2019-%D1%80>.

25. Романенко І. О. Статистичний аналіз трудової міграції : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.10 / ДВНЗ «КНЕУ ім. Вадима Гетьмана. Київ, 2015. 219 с.

26. Савицька О. П., Цоньо В. В. Особливості міграційних процесів населення в умовах глобалізації. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. Вип. 23.17. С. 295-303.

27. Середній клас в Україні: уявлення і реалії. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2016_Seredn_klas.pdf.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

28. Соціологічні виміри громадянського суспільства в Україні / за наук. ред. О. Резніка. Київ : Інститут соціології НАН України, 2019. 288 с.

29. Статистичні дані у сфері міжнародної міграції та їхня відповідність вимогам Євростату. Результати оцінки державної статистики і відомчої статистичної звітності. Методичні рекомендації. Київ : Аналітичний центр CEDOS, 2019. 32 с.

30. Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання : аналіт. огляд / [упоряд. : С. С. Чернявський, В. А. Некрасов, А. В. Титко та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 152 с.

31. У I півріччі 2019 року в Україні реалізували 522 проекти донорської допомоги на \$ 5,9 млрд. *Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України* : вебсайт. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=fbeff342-a1eb-4586-91a9-554a9f6208c2&title=UIPivrichchi2019-RokuVUkrainiRealizovali522-ProektiDonorskoiDopomogiNa-5-9-Mlrd>.

32. Українське суспільство: міграційний вимір : нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ, 2018. 396 с.

33. Шиманська К.В. Міграція людських ресурсів в умовах геоекономічних трансформацій: регіональний вимір : монографія. Житомир : ЖДТУ, 2017. 588 с.

34. Burlutskiy S. V., Burlutska S. V., Marhasova V. G., Sakun O. S. The relationship between short-term fluctuations and stages of economic cycle: The case of Ukraine. *Espacios*. 2019. Vol. 40, No. 10. URL: <http://www.revistaespacios.com/a19v40n10/a19v40n10p10.pdf>.

35. *Global Forum on Migration and Development (GFMD)* : website. URL: <http://www.gfmd.org/>.

36. International Convention on the Protection of the Rights of all Migrant Workers and Members of their Families, available at. URL: <http://www.un.org/documents/ga/res/45/a45r158.htm>.

37. Newland K., Agunias, D. R. & Terrazas A. Learning by doing: experiences of Circular Migration. URL: https://photos.state.gov/libraries/osce/242783/hdim2011/Kathleen_Newland.pdf.

38. Oliychenko I., Ditkovska M. E-government as an instrument of managing the development of socio-economic systems. *Problems and prospects of economics and management : scientific journal*. 2017. № 4 (12). P. 69–75.

39. Vdovenko N., Deriy J., Seliverstova L., Kurmaiev P. Formation of the information economy: Organizational and financial aspects. *International Journal of Supply Chain Management*. 2019. Vol. 8, № 4. P. 956–961.

References

1. *Analitychnyi zvit za pidsumkamy doslidzhennia stanu sotsialnoho kapitalu u hromadakh Ukrainy ta umov dlia yoho formuvannia ta rozvytku [Analytical report on the results of the study of the state of social capital in the communities of Ukraine and conditions for its formation and development]*. (2017). Odessa: Odessa Institute of Social Technologies, All-Ukrainian NGO “Association for promoting self-organization of the population”. Retrieved from http://www.niss.gov.ua/public/File/2018_table/0427_zvit.pdf.

2. Butko, M. P., & Revko, A. M. (2019). Osoblyvosti funktsionuvannia sotsiohumanitarnoho prostoru v umovakh detsentralizovanoho upravlinnia: dosvid Polshchi ta uroky dlia Ukrainy [Features of functioning of socio-humanitarian space in decentralized management: experience of Poland and lessons for Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 7-8, 71-88 [in Ukrainian].

3. Velychko, K., Nosach, L., & Pechenka O. (2017). Mihratsiini protsesy v Ukraini: suchasni tendentsii ta sotsialno-ekonomichni naslidky [Migration processes in Ukraine: modern tendencies and social-economic consequences]. *Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh – Economic strategy and prospects for development of trade and services*, 2 (26), 232-246. Retrieved from <http://elib.hduht.edu.ua/jspui/handle/123456789/2191>.

4. Yablonsky, V. M., Kornievsky, A. A., Tyshchenko, Yu. A. (Eds.), Bekeshkina, I. E., Geleti, M. M. & et al. (2019). *Hromadianske suspilstvo Ukrainy: polityka spryannia ta zaluchennia, vyklyky ta transformatsii [Civil society of Ukraine: policy of promotion and involvement, challenges and transformations]*. Kyiv: NISS [in Ukrainian].

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

5. Yablonsky, V. M., Kornievsky, A. A., Tyshchenko, Yu. A. (Eds.), Bekeshkina, I. E., Geleti, M.M. & et al. (2018). *Hromadianske suspilstvo Ukrainy: suchasni praktyky ta vyklyky rozvytku [Civil society of Ukraine: current practices and challenges of development]*. Kyiv: NISS [in Ukrainian].

6. *Derzhava i hromadske suspilstvo pislia vyboriv [The state and civil society after the elections]*. TOGETHER: yevropeyskyi prostir [TOGETHER: European space]. Retrieved from https://euprostor.org.ua/resources/146603?fbclid=IwAR34A6ZBZ0YT_x_2qqtPUFumjMed3LJbjILGM64kPl-w-G1QtuhEJqR3vDM8.

7. Derii Zh. V., Zosymenko T. I. (2016). Ekolohichna komponenta korporatyvnoi sotsialnoi vidpovidalnosti: svitovyi dosvid ta ukraïnski realii [Environmental component of corporate social responsibility: International experience and Ukrainian realities]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual Problems of Economics*, 11(185), 278–290.

8. Deriy, Zh. V., Zosimenko, S. I., & Skiba, S. A. (2016). *Rol instytutiv u naroshhuvanni lyudskogo potencialu na terytorialnomu rivni [The role of institutions in human capacity building at the territorial level]*. In Butko, M.P. (Ed.), *Ekonomichnyj prostir regionu v integracijnij strategiyi rozvytku [Economic space of the region in the integration strategy of development]*. (pp. 279-289). Kyiv: Condor [in Ukrainian].

9. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. *Ekonomichna aktyvnist naseleñnia Ukrainy 2018 [Economic Activity of the Population of Ukraine 2018]*. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/07/zb_EAN_2018.pdf.

10. Indeks stabilnosti hromadianskoho suspilstva-2018 [Civil Society Stability Index – 2018]. Retrieved from <http://uacrisis.org.ua/69005-indeks-stabilnosti-gromadyanskogo-suspilstva-2018#prettyPhoto>.

11. *Instytutsiine seredovyshche neformalnykh trudovykh vidnosyn v Ukraini: masshtaby, dynamika, naslidky [Institutional environment of informal labor relations in Ukraine: scale, dynamics, consequences]*. Retrieved from http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Zaynat.pdf.

12. Kurunova, Yu. O. (2015). *Mizhnarodna mihratsiia robochoi syly yak chynnyk ekonomichnoho rozvytku krain (na prykladi mihratsiinykh potokiv mizh YeS i Ukrainoiu) [International labor migration as a factor in the economic development of countries (eg migration flows between the EU and Ukraine)]*. (Candidate's thesis). Odessa I. I. Mechnikov National University, Odessa [in Ukrainian].

13. Makarova, O. V., & Khmelevskaya, O. M., Libanova, E. M. (Eds.). (2017). *Liudskyi rozvytok v Ukraini: instytutsiine pidgruntia sotsialnoi vidpovidalnosti [Human development in Ukraine: the institutional basis of social responsibility]*. Kyiv: Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

14. Malinovska, O. A. (2018). *Mihratsiina polityka: hlobalnyi kontekst ta ukraïnski realii [Migration Policy: Global Context and Ukrainian Realities: monograph]*. Kyiv: NISS [in Ukrainian].

15. Malinovska, O. A. (2013). Polityka susidnykh krain shchodo spivvitchyznykiv yak instrument popovnennia liudskykh resursiv: vyklyky ta uroky dlia Ukrainy [Neighborhood Policy for Compatriots as a Human Resources Replenishment Tool: Challenges and Lessons for Ukraine]. *Stratehichni priorityety – Strategic priorities*, 3(28), 138-146 [in Ukrainian].

16. *Mezhdunarodnaya migraciya i razvitie. Doklad eksperta [International migration and development. Expert Report]* (2016). MIMUN. Retrieved from <http://docplayer.ru/27688231-Mimun-2016-mezhdunarodnaya-migraciya-i-razvitie-generalnaya-assambleya-dokladeksperta.html>.

17. *Metodolohichnykh polozhen z orhanizatsii derzhavnykh statystychnykh sposterezhen shchodo zareiestrovanykh hromadskykh obiednan, profesiinykh spilok, politychnykh partii ta blahodiinykh orhanizatsii ta diialnosti hromadskykh orhanizatsii [Methodological provisions on the organization of state statistical surveys on registered public associations, trade unions, political parties and charitable organizations and the activities of public organizations]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0332832-13/stru>.

18. *Fond "Demokratychni initsiatyvy im. Ilka Kucheriva" [Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation]*. (n.d.). Natsionalne opytuvannia shchodo hromadskoho zaluchennia [National Public Engagement Survey]. Retrieved from <https://dif.org.ua/article/ukraïntsi-zalucheni-do-gromadskoi-diyalnosti-ale-unikayut-aktivnoi-uchasti>.

19. *Ohliady rynku partsi v Ukraini u 2019r. Analitychni dani ministerstva rozvytku ekonomiky, torhivlia ta silskoho hospodarstva Ukrainy [2019 parks market reviews in Ukraine Analytical data of the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine]*. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=fbeff342-a1eb-4586-91a9-554a9f6208c2&title=UIPivrichchi2019-RokuVUkrainiRealizovali522-ProektiDonorskoiDopomogiNa-5-9-Mlrd>.

20. Olifirenko, L., & Koval, K. (2018). Makroekonomichni aspekty reformuvannya systemy sotsialnoho zakhystu naseleння v realizatsii stratehii podolannya bidnosti v Ukraini [Macroeconomic Aspects of the Reforming of Social Protection System of the Population in the Implementation of the Strategy of Poverty Elimination in Ukraine]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia: naukovyi zhurnal – Problems and prospects of economics and management*, 1(13), 7-16. DOI: 10.25140/2411-5215-2018-1(13)-7-16.

21. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. [State Statistics Service of Ukraine]*. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_go_bl.htm.

22. Piatkovska, O. R. (2013). Methodological bases of research on international labor migration from the perspective of the donor country [Methodological bases of research on international labour migration from the perspective of the donor-country]. *Zb. nauk. pr. KhKTEI: seriia “Ekonomichni nauky” – Coll. of sciences. HKTEI: Economic Sciences Series*, 6, 411-421 [in Ukrainian].

23. *Perelik proektiv mizhnarodnoi tekhnichnoi dopomohy za pidtrymky krain-donoriv, shcho realizuiutsia v Ukraini ta proishly derzhavnu reiestratsiiu (perereiestratsiiu) u Minekonomrozvytku [List of international technical assistance projects with the support of donor countries implemented in Ukraine and passed state registration (re-registration) in the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine]*. Retrieved from <https://data.gov.ua/dataset/04fa817d-5c92-4e0d-b1b5-2dcf720adc36/resource/5a245258-2f2a-4511-a21e-09dd0f5a0643>.

24. Pro zatverdzhennia Osnovnykh napriamiv realizatsii derzhavnoi polityky u sferi zainiatosti naseleння ta stymuliuvannya stvorennia novykh robochykh mist na period do 2022 roku [About the statement of the Main directions of realization of the state policy in the field of employment of the population and stimulation of creation of new workplaces for the period till 2022]. № 1396-p. (December 24, 2019). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1396-2019-%D1%80>.

25. Romanenko, I. O. (2015). *Statystychnyi analiz trudovoi mihratsii [Statistical analysis of labour migration]*. (Candidate's thesis). KNEU named after Vadym Hetman, Kyiv [in Ukrainian].

26. Savitska, O. P., & Tsonio, V. V. (2013). Osoblyvosti mihratsiinykh protsesiv naseleння v umovakh hlobalizatsii [Features population migration in the process of globalization]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy – Scientific bulletin of UNFU*, 23.17, 295-303 [in Ukrainian].

27. *Serednii klas v Ukraini: uiavlennia i realii [The middle class in Ukraine: ideas and realities]*. Retrieved from http://razumkov.org.ua/uploads/article/2016_Sereln_klas.pdf.

28. Resnick, O. (Ed.). (2019). *Sotsiologichni vymiry hromadianskoho suspilstva v Ukraini [Sociological dimensions of civil society in Ukraine]*. Kyiv: Institute of Sociology of National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

29. *Statystychni dani u sferi mizhnarodnoi mihratsii ta yikhnia vidpovidnist vymoham Yevrostatu. Rezultaty otsinky derzhavnoi statystyky i vidomchoi statystychnoi zvitnosti. Metodychni rekomendatsii [Statistical data in the field of international migration and social protection in the field of Eurostat. The results of the evaluation of sovereign statistics and statistical statistics. Methodical recommendations]*. (2019). Kyiv: Analytical Center CEDOS, [in Ukrainian].

30. Chernyavsky, S. S., Nekrasov, V. A., Titko, A. V. & et al. (2017). *Tinova ekonomika v Ukraini: stan, tendentsii, shliakhy podolannya [The shadow economy in Ukraine: state, trends and overcoming]*. Kyiv: National Academy of the Interior [in Ukrainian].

31. *U I pivrichchi 2019 roku v Ukraini realizovali 522 proekty donorskoi dopomohy na \$ 5,9 mlrd. [In the first half of 2019, 522 \$ 5.9 billion donor assistance projects were implemented in Ukraine]*. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=fbeff342-a1eb-4586-91a9-554a9f6208c2&title=UIPivrichchi2019-RokuVUkrainiRealizovali522-ProektiDonorskoiDopomogiNa-5-9-Mlrd>.

32. *Ukrainske suspilstvo: mihratsiyni vymir [Ukrainian society: a migration dimension]*. (2018). Kyiv: Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
33. Shimanska, K. V. (2017). *Human resource migration in the face of geo-economic transformation: a regional dimension [Human resource migration in the face of geo-economic transformation: a regional dimension: a monograph]*. Zhytomyr: ZhSTU [in Ukrainian].
34. Burlutskiy, S. V., Burlutska, S. V., Marhasova, V. G., Sakun, O. S. (2019). The relationship between short-term fluctuations and stages of economic cycle: The case of Ukraine. *Espacios*, 40 (10). Retrieved from <http://www.revistaespacios.com/a19v40n10/a19v40n10p10.pdf>.
35. *Global Forum on Migration and Development (GFMD)*. Retrieved from <http://www.gfmd.org>.
36. *Mizhnarodna konventsia pro zakhyst prav usikh trudovykh mihrantiv ta chleniv yikh simei [International Convention on the Protection of the Rights of all Migrant Workers and Members of their Families]*. Retrieved from <http://www.un.org/documents/ga/res/45/a45r158.htm>.
37. Newland, K., Agunias, D. R. & Terrazas, A. (n.d.). Learning by doing: experiences of Circular Migration. Retrieved from https://photos.state.gov/libraries/osce/242783/hdim2011/Kathleen_Newland.pdf.
38. Oliychenko I., & Ditkovska M. Elektronnyi uriad yak instrument upravlinnia rozvytkom sotsialno-ekonomichnykh system [E-government as an instrument of managing the development of socio-economic systems]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia: naukovyi zhurnal – Problems and prospects of economics and management*, 4(12), 69-75 [in Ukrainian].
39. Vdovenko, N., Deriy, J., Seliverstova, L., Kurmaiev, P. (2019). Formation of the information economy: Organizational and financial aspects. *International Journal of Supply Chain Management*, 8 (4), 956–961.

Оліфіренко Лілія Дмитрівна – доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри менеджменту та державної служби, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14035, Україна).

Олифиренко Лилия Дмитриевна – доктор наук по государственному управлению, доцент, профессор кафедры менеджмента и государственного управления, Черниговский национальный технологический университет (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14035, Украина).

Olifirenko Liliia – Doctor of Public Administration, PhD, Professor of Department of Management and Public Service, Chernihiv National University of Technology (95 Shevchenka Str., 14035 Chernihiv, Ukraine).

E-mail: liliyaforever11@gmail.com

ORCID: orcid.org/0000-0001-9187-1749

ResearcherID: F-7170-2016

Рудяк Марина Олександрівна – аспірантка освітньо-наукової програми за спеціальністю 073 «Менеджмент», Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14035, Україна).

Рудяк Марина Александровна – аспірантка освітньо-наукової програми за спеціальністю 073 «Менеджмент», Черниговский национальный технологический университет (ул. Шевченко, 95, г. Чернигов, 14035, Украина).

Rudiak Maryna – PhD student of Education and scientific program of PhD training "Management", Chernihiv National University of Technology (95 Shevchenka Str., 14035 Chernihiv, Ukraine).

E-mail: kochubei.m@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6069-4556>